

RASPRAVA O NACIONALIZMU: FILOZOFSKI POGLEDI NA NACIONALIZAM – SUKOBI 19. I 20. STOLJEĆA

DEBATING NATIONALISM: PHILOSOPHICAL VIEWPOINTS ON
NATIONALISM – 19TH AND 20TH CENTURY (DIS)AGREEMENT

BOJANA KLEPAČ POGRMILOVIĆ
Fakultet političkih znanosti u Zagrebu,
Advanced Master of European Studies
boja@hotmail.com

UDK 323.1:1
329.12(4)
datum prihvaćanja 24. lipnja 2011.
prevela ŽELJKA KELKEDI

SAŽETAK

Prvi dio rada obrađuje koncept nacionalizma liberalnih nacionalista ranoga devetnaestog stoljeća. Predstavljene su glavne točke koncepta nacionalnosti dvojice suvremenika – Engleza Johna Stuarta Milla i Francuza Ernesta Renana. U drugome dijelu rada u četiri se koraka propituje i analizira shvaćanje nacionalizma Eliea Kedouriea. Treći dio obrađuje glavne rasprave o nacionalizmu: jednu iz 19. stoljeća – John Stuart Mill protiv Lorda Actona, a drugu iz 20. stoljeća čiji su glavni akteri Kedourie i Hannah Arendt. Posljednji dio rada nastoji prikazati sukobe spomenutih filozofa oko uloge Francuske revolucije u stvaranju nacionalizma kao svojevrsnoga okidača za svakoga tko promišlja o nacionalizmu.

KLJUČNE RIJEČI

Elie Kedourie, Ernest Renan, Francuska revolucija, Hannah Arendt, Lord Acton, John Stuart Mill, multinacionalna država, nacija, nacionalizam

NACIONALIZAM 19. STOLJEĆA – NACIJA/NACIONALNOST U OČIMA LIBERALNIH NACIONALISTA

Jedan od najvećih filozofa devetnaestoga stoljeća, često klasificiran kao predstavnik utilitarizma i liberalnog nacionalizma, John Stuart Mill u svojoj knjizi Razmatranja o predstavničkoj vlasti (*Considerations on Representative Government*) definira moment u kojemu možemo reći da ‘dio čovječanstva’ (*‘portion of mankind’*) konstituira Nacionalnost: ‘Ako su međusobno povezani zajedničkim simpatijama koje ne dijele s drugima – zbog čega međusobno surađuju radije nego s drugim ljudima, želja da budu zajedno pod istom vlašću i to vlašću isključivo sastavljenom od njih samih ili dijela njih’ (Mill, 2004: 196). Nadalje, važno je naglasiti koliko je za Millov koncept nacionalnosti ključan ‘osjećaj’ sam po sebi, ‘zajedničke simpatije’ koji osjećaju pripadnici iste nacije ili, drugim riječima, njihova zajednička ‘volja’ koja ih potiče na život u istoj državi.

Prema Millu prvo je potrebno imati naciju, a nakon toga ‘dio čovječanstva’ koji već konstituira Nacionalnost može formirati državu zbog njihove združene ‘želje da budu pod istom vlašću’. On tvrdi da postojanje ovoga ‘sentimenta nacionalnosti’ predstavlja slučaj *prima facie* za ujedinjavanje svih članova nacionalnosti pod istom vlašću (Mill 2004: 197). Ovaj osjećaj može biti uzrokovan različitim uzrocima poput rase, jezika, religije i nacionalne povijesti.

Mill također raspravlja o situacijama u kojima se jedna nacionalnost može stopiti s drugom; postoji više tipova stapanja, prema stupnju razvoja nacija koje se stapaju i prema njihovoj veličini, no Mill naglašava da kada se ‘inferiorni i nazadniji dio ljudske vrste stapa s drugim, civiliziranijim, ovaj tip apsorpcije ide uvelike u korist inferiornoga’. Mill navodi primjer za tu tvrdnju, spominjući da je za Bretonce pogodnije da ‘budu uneseni u struju ideja i osjećaja visoko civiliziranih kulturnih ljudi’, pretpostavljajući da bi oni, ako ne bi postali dijelom francuske nacije (baš kao i Velšani u usporedbi s britanskom nacijom), ostali divljaci u svojoj ‘vlastitoj maloj mentalnoj orbiti’ (Mill, 2004: 201). Iako ovo možda nije očito, potonja Millova tvrdnja u današnjem svijetu predstavlja ključno pitanje bez jednostavnoga odgovora. Bilo postavljajući ga kroz multikulturalizam i liberalizam, bilo raspravljajući isto kroz poznatu latinsku izreku *si fueris Romae, Romano vivito more; si fueris alibi, vivito sicut ibi*, pitanje traženja zadovoljavajućega modusa vivendi u multikulturalnim, multietničkim, multitradicijskim ili multinacionalnim državama ostaje otvoreno i neriješeno.

S druge strane Ernest Renan, francuski filozof iz pokrajine Bretanje, još jedan predstavnik liberalnoga nacionalizma, kaže da je nacija ‘dinastija koja predstavlja antička osvajanja’. Objašnjava kako je nacija, na neki način, ‘duhovni princip’ koji predstavlja ‘veliku solidarnost’ sastavljenu od dva elementa – prošlosti i sadašnjosti. ‘Jedno je zajedničko posjedovanje bogate baštine sjećanja; drugo je zbiljska suglasnost, želja za zajedničkim životom.’ Drugim riječima, nacija je sastavljena od ‘zajedničke slave u prošlosti’ i ‘zajedničke volje u sadašnjosti’ (Renan, 1996: 80). Kroz esej *What is nation?* Renan konačnu definiciju ne iznosi prije zadnjega odlomka, nego raspravlja kroz pet točaka i postavlja pitanje: na kojem bismo temelju trebali graditi ‘pravo nacije’? Jesu li to – kao što se može pronaći u većini literature – rasa, jezik, religija, zajednički interesi ili geografija? Renan dolazi do zaključka da ništa od nabrojenoga ne stvara naciju; naciju stvara ‘moralna svijest’ – ‘velika agregacija ljudi zdravoga razuma i toploga srca’ (Renan, 1996: 83). Žižek parafrazira Renana i tvrdi da je najbolja definicija nacije ona koja je definira kao ‘veliku grupu ljudi koji dijele zajedničke laži o svojoj prošlosti, zajedničko neprijateljstvo prema susjedima i zajedničke iluzije o budućnosti’ (Žižek, 2011).

KONCEPT(I) NACIONALIZMA U 20. STOLJEĆU – KEDOURIEOV NATIONALISM U ČETIRI KORAKA

Porijeklo i obiteljska pozadina imali su snažan utjecaj na rad Eliea Kedouriea, posebno na njegovo istraživanje u djelu *Nationalism*. Kedourie je bio Židov rođen u Bagdadu; njegov je prijatelj u knjizi *Tribute to Elie Kedourie* napisao da ‘progon manjina u Iraku uspostavljen pod nacionalnim režimom potvrđuje (ne samo potvrđuje, već i utječe na, op. a.) Kedouriev zaključak da je ‘nacionalizam antiindividualistički, despotski, rasistički i nasilan’. Kedourieva glavna teza temelji se na njegovu vjerovanju da je nacionalizam doktrina ‘izmišljena u Europi’ u 19. stoljeću i ‘artikulirana u zemljama njemačkoga govornog područja’ (Kedourie 1995: 9, 148). Ova tvrdnja djelomično je osporena Savichevom reinterpretacijom Benedicta Andersona u kojoj iznosi da ‘nacija svoje porijeklo ima u ‘prvobitnome nacionalizmu’ (*originary nationalism*) Kreolaca Latinske Amerike, koji su usvojili i prilagodili europski, azijski i afrički nacionalistički pokreti’ (Savich, 5). Kedourieva glavna teza temelji se na tvrdnji da je ‘esencija nacionalizma stapanje volje pojedinca s voljom nacije’. Nadalje nastavlja da ‘ova doktrina iznosi da je čovječanstvo podijeljeno u nacije, da su nacije poznate po određenim karakteristikama koje se mogu utvrditi te da je jedini legitimni tip vlasti samovlast’ (Kedourie, 1995: 110, 9).

Kedourie nastoji objasniti rađanje nacionalizma u četiri koraka pri čemu tvrdi da je, 'da bi se rasvijetlila ova doktrina, potrebno ispitati sudbine određenih ideja u europskoj filozofijskoj tradiciji te kako su te ideje dobile na značaju u ovome određenom periodu' (Kedourie, 1995: 10). Prvi korak za Kedourieja predstavlja Francuska revolucija, kad je nacija označavala 'određeni broj pojedinaca koji su označili svoju volju kao način svoje vlasti' (Kedourie, 1986: 58). Iako je za vrijeme Francuske revolucije uveden koncept 'nacionalnoga suvereniteta', za Kedourieja Francuska ipak nije 'domovina' nacionalizma. Zapravo, Kedourie 'odgovornima' za rađanje nacionalizma smatra zemlje njemačkoga govornog područja. Francuska revolucija samo je stvorila političko ozračje pogodno za rađanje nacionalizma, a doktrina nacionalizma bila je artikulirana u Njemačkoj. Međutim, jedan od ključnih razloga zašto se to dogodilo upravo u Njemačkoj bila je francuska agresija (vidi Kurelić, 1998: 145). Prema tome Kedourie je pokušao podržati vlastitu tezu iznošenjem razmišljanja trojice njemačkih filozofa (Immanuela Kanta, Johanna Gottlieba Fichtea i Johanna Gottfrieda Herdera) u tri koraka, tvrdivši da se dogodila 'još jedna revolucija (prva je Francuska, op. a.) u svijetu ideja' koja je potaknula stvaranje nacionalizma (Kedourie, 1995: 19). Ipak, raspravljajući o ulozi ove trojice filozofa u rađanju doktrine nacionalizma, jasno je naglasio – posebno referirajući se na Kanta – da se 'filozof koji pošalje filozofski sistem u svijet ne može držati odgovornim za implikacije koje drugi iz njega opravdano mogu izvući' (Kedourie, 1995: 27).

Kedouriev drugi korak u 'rađanju nacionalizma' odnosi se na Kantov koncept samoodređenja i slobode. Kantov koncept slobode čovjeku određuje 'slobodu kada se pokorava moralnim zakonima koje nalazi u sebi, a ne u vanjskome svijetu (...), a volja je čovjeka slobodna kada je usklađena s kategoričkim imperativom (...)'. Prema tome 'dobra volja, koja je slobodna volja, ujedno je i autonomna volja' (Kedourie, 1995: 23–29). Nadalje se može reći da je Kant 'inzistirao' da je ideja o univerzalnoj zakonodavnoj volji svakoga racionalnog bića najviši princip moralnosti (Kain, 2004: 257). Kedourie stoga zaključuje da je koncept samoodređenja postao 'vrhovno političko dobro' i da je za volju toga Kant bio 'spreman prihvatiti brutalnost' zato što 'nije dozvoljavao paradoksalnu i opasnu mogućnost da samozakonje (*self-legislation*), ograničeno ničim osim samim sobom, može prihvatiti zlo kao dobro iz svoje perspektive' (Kedourie, 1995: 29, 143). Kedourie nikad nije direktno napao ili krivio Kanta za doktrinu nacionalizma, nego je rekao da Kantove ideje, drukčije promatrane i 'pravilno' interpretirane, mogu poslužiti kao poticaj nacionalističkome mišljenju.

Iznoseći sljedeći korak u ‘rađanju nacionalizma’, Kedourie tvrdi da je Kantova ideja samoodređenja ‘postala vodeća misao u moralnom i političkom diskursu njegovih nasljednika, posebice Fichtea’ (Kedourie, 1995: 142). Prema tome Fichteovo objašnjenje, možda čak popravljanje ili unapređenje, Kantova koncepta ‘stvari-po-sebi’ predstavlja treći korak Kedourieve analize. ‘Fichte je razlagao da ustvrditi postojanje i realnost nečega znači ustvrditi da to nešto postoji, da je realno za nas, u našoj svijesti; ne možemo ići iza ili izvan naše svijesti.’ Kedourie ironično odgovara tvrdnjom da je ‘kontradiktorno reći da stvari-po-sebi postoje, ali ih mi ipak ne možemo spoznati; ili smo ih u stanju spoznati, ili one ne postoje’ (Kedourie, 1995: 35). Nadalje, Fichte tvrdi da je ‘svemir organska cjelina čiji nijedan dio ne može postojati bez postojanja svih ostalih’. Kedourie primjećuje da je ‘osobita implikacija ovoga gledanja, vrlo relevantna u politici, ta da svijet dolazi ispred, važniji je i veći od svih svojih dijelova (...) iz čega slijedi da sloboda pojedinca, koja je njegovo samoostvarenje, leži u njegovu identificiranju s cjelinom’. Prema Kedourievoj interpretaciji u Fichteovoj teoriji ‘potpuno samoodređenje pojedinca iziskuje nacionalno samoodređenje’, pa, obzirom na činjenicu da je Fichte Kantov nasljednik, njegove ideje predstavljaju logičan razvoj nacionalističke doktrine, posebno koncept nacionalnoga samoodređenja (Kedourie, 1995: 142). ‘Potpuna sloboda označava apsorpciju u cjelini (...) pojedinac se tada ne može smatrati samobitnim. On čini dio cjeline i iz nje izvodi smisao’ (Kedourie, 1995: 38–39). Nadalje Kedourie ističe da, zbog Fichteove teorije, ‘država nije skup pojedinaca koji su se okupili radi zaštite vlastitih pojedinačnih interesa: država nadvisuje pojedinca i dolazi prije njega’ (Kedourie, 1995: 38–39). Prema Baretu Kriegelu Fichteovi su govori upućeni njemačkom narodu – ‘katekizam nacionalne filozofije’ (vidi Lalović, 2005: 44). Iako su ove tvrdnje neki autori osporavali, o tome se u ovom radu neće raspravljati.

Posljednji dio Kedourieve ‘slagalice’ predstavlja njemački filozof i predstavnik pokreta *Sturm und Drang* Johann Gottfried Herder koji je zaslužan za kovanje termina nacionalizam. Raznovrsnost je za Herdera ‘temeljna karakteristika svemira’ i ‘očito Božje djelo’, a ne uniformnost’ (Kedourie, 1995: 56). Herder naciju smatra ‘zasebnim prirodnim entitetom određenim od Boga’. Kedourie ga smatra odgovornim za nacionalističke zahtjeve, dok se za Herdera ‘najbolji politički poredak postiže kad svaka nacija formira vlastitu državu’. Osim toga, ‘države s više naroda’ su prema Herderu ‘neprirodne, ugnjetavačke i, konačno, osuđene na propast’ (Kedourie, 1995: 58).

NACIONALIZAM KAO ŽARIŠTE FILOZOFSKIH NESUGLASICA

SPOR U 19. STOLJEĆU – MILL PROTIV ACTONA

Suprotno već predstavljenomu konceptu ‘prava nacije’, poznati britanski povjesničar i političar Lord Acton u svome vrlo poznatom eseju Nacionalnost (*Nationality*) prihvatio je poziciju da samo ‘pojedinaac posjeduje moralno i političko pravo’ i da su ‘klase, rase i države u najboljem slučaju agregacije (*grouping*), a u najgorem mukotrpne ljudske izmišljotine i prema tome nemaju inherentna prava’ (Massey, 1969: 495). Za Actona je ključni, povijesni trenutak bilo potlačivanje Poljske, kad je cijela nacija te ‘velike Države’ bila ‘podijeljena među njezinim neprijateljima’. Ovo je prema njegovu mišljenju ‘probudilo teoriju nacionalnosti u Europi, pretvorivši uspavano pravo u težnju i čuvstvo u politički zahtjev’ (Acton, 1948: 171). Actonova nesuglasica s Millom polazi od njegove tvrdnje da teorije ‘apstraktne ideje ili idealne države’ mogu biti korisne samo ako su ‘izazvane određenim nedvojbenim zlima’. Ove teorije mogu biti vrijedne samo ‘u opoziciji, kao upozorenje ili prijetnja’, no nikada ne mogu služiti kao ‘temelj za rekonstrukciju civilnoga društva’ (Acton, 1948: 168). Osim toga, on se uvelike razilazi s Millom tvrdnjom da se ‘pretpostavljalo da je jedinstvo postojalo odvojeno od predstavnštva i vlasti, potpuno neovisno o prošlosti i, u svakome trenutku, sposobno za izražavanje ili promjenu mišljenja’. Acton kritizira Millov koncept ‘predstavničke vlasti’ koji zahtijeva poštovanje principa nacionalnosti zato što se njegovo gledište temelji na principu multinacionalnosti prije nego na asimilaciji jedne nacije s drugom radi uspostavljanja nacije-države. Acton tvrdi da je ‘suživot nekoliko nacija pod jednom Državom test, kao i najbolje osiguranje njezine slobode’ te da je ‘kombinacija različitih nacija u jednoj državi utoliko nužni uvjet za civilizirani život, koliko je i kombinacija ljudi u društvu’. Uz to nastavlja da je multinacionalnost ‘jedno od glavnih oruđa civilizacije te je, kao takva, u prirodnome i božanskome poretku te ukazuje na državu napredniju od one nacionalnoga jedinstva koja predstavlja ideal modernoga liberalizma’ (Acton, 1948: 185). S druge strane Mill tvrdi da su ‘slobodne institucije gotovo nemoguće u multinacionalnoj državi sastavljenoj od različitih nacionalnosti. Među ljudima bez osjećaja zajedništva, posebno ukoliko čitaju i govore različitim jezicima, jedinstveno javno mnijenje, potrebno za funkcioniranje predstavničke vlasti, ne može postojati’ (Mill, 2004: 392). Nadalje Acton prepoznaje ‘izravnu poveznicu između, njemu

nepoželjnih, suvereniteta naroda i nacionalnoga samoodređenja'. 'Acton odbacuje Millovu naciju-državu zato jer ne štiti individualne slobode poput multinacionalnih država. Sasvim suprotno, nacije-države su prijetnja slobodi' (Kurelić, 2006: 22).

SPOR 20. STOLJEĆA – KEDOURIE VS. ARENDT

Velika nesuglasica dvoje poznatih filozofa 20. stoljeća – Eliea Kedouriea i Hannah Arendt – počiva na njihovu shvaćanju dvaju tipova nacionalizma. Kedourie, na neki način, slijedi Actonovo razmišljanje o nacionalizmu. Acton, govoreći o nacionalizmu, iznosi dva tipa shvaćanja nacionalizma – francuski i engleski. Francuska teorija temelji se na 'nacionalnome jedinstvu, koje je proizvod demokracije', a engleska s druge strane tvrdi da 'nacionalna sloboda pripada teoriji slobode.' Acton prema tome zaključuje da 'teorija jedinstva (francuska, op. a.) naciju čini izvorom despotizma i revolucije, dok ju teorija slobode (engleska, op. a.) čini bastionom samoupravljanja i najvećim ograničenjem prevelikoj moći države' (Acton, 1984: 184). Kedourie slijedi ovo razlikovanje i Nijemce svrstava na francusku stranu te, na neki način, nastoji dokazati da englesko shvaćanje nacije nije moglo dovesti do nacionalizma zato jer je temeljeno na individualnoj slobodi.

U teoriji Hannah Arendt jasna je poveznica ili, bolje rečeno, most između imperijalizma i nacionalizma te, osim toga, između šovinizma i pan-nacionalnih pokreta. 'Imperijalizam oslabljuje naciju. U teoriji, između nacionalizma i imperijalizma postoji ponor; u praksi, taj se ponor može premostiti i premošćen je. Ideološki govoreći, most između imperijalizma i nacionalizma naziva se šovinizam (...) Šovinizam je otpočetak obilježio nacionalizam svih imperijalista' (Arendt, 1945: 457). Prije nego što nastavim, važno je naglasiti da H. Arendt također razlikuje dva tipa nacionalizma. Prvi se naziva 'plemenski nacionalizam' – 'pokretačka snaga kontinentalnoga imperijalizma' koja je 'entuzijastično upila tradiciju mišljenja o pojmovima rase (*race thinking*)' (Arendt, 1979: 229, 225).

Plemenski nacionalizam prema tome obično se povezuje sa srednjoeuropskim i istočnoeuropskim zemljama i 'ustraje u tome da je narod okružen 'svijetom neprijatelja', 'jedan protiv svijeta' (...) narod je jedinstven, individualan, neuskladiv sa svima drugima te teoretski opovrgava samu mogućnost zajedništva ljudske vrste i to puno prije nego se koristi za uništenje čovječnosti' (Arendt, 1979: 227). Bio je raširen među narodima Austro-Ugarske i Ruskoga Carstva, 'izrastao iz atmosfere iskorijenjenosti (*rootlessness*)' (Arendt, 1979: 232). Plemenski nacionalizam ima malo

zajedničkoga s drugim tipom, zapadnim nacionalizmom, koji Arendt definira kao 'izraz prodiranja države u instrumentarij nacije i identifikacije građanina s pripadnikom nacije' (Arendt, 1979: 231). Moriwakeova prilično površna interpretacija shvaćanja 'zapadnoga' i 'istočnoga' nacionalizma H. Arendt govori o tome da 'zapadni nacionalizam ima liberalne karakteristike i sukladan je s liberalnim sistemom države-nacije. S druge strane istočni nacionalizam ima etnocentričke karakteristike i pokazuje isključivost prema drugim nacionalnim grupama zasnovanu na pseudo-teologiji' (Moriwake, 2010).

Razlikovanje dvaju shvaćanja nacionalizma H. Arendt dovodi do potpuno drukčijih zaključaka od onih Kedourievih. Arendt jasno uviđa diferencijaciju između njemačkoga i engleskoga nacionalizma, no, za razliku od Kedourieja, ona vjeruje da je engleski nacionalizam odigrao važnu ulogu u stvaranju nacionalizma. Prije svega ona opaža jednu sličnost između ova dva nacionalizma, a ta je da su i jedan i drugi 'rođeni u i simulirani od srednje klase'. Ipak, njemački nacionalizam vrsta je 'plemenskoga, istočnoga nacionalizma' koji je bio veoma važan u stvaranju pan-germanskoga pokreta. S druge strane, za razliku od Kedourieja, Arendt tvrdi da je 'rasizam glavno ideološko oružje imperijalističke politike' te da je 'najopasniji koncept nacionalizma – ideja 'nacionalnoga poslanja' (*'national mission'*) – bio posebno jak u Engleskoj (Arendt, 1979: 160, 182).

Nihov drugi spor temelji se na poveznici između nacionalizma i totalitarizma. Dok s jedne strane Kedourie nastoji dokazati postojanje snažne veze između zemalja njemačkoga govornog područja i nacionalizma koji vodi totalitarizmu, za Arendt se nacionalizam poprilično razlikuje od totalitarizma. Najprije, važno je naglasiti da je 'Arendt odbacila bilo kakvo objašnjenje koje je odgovornost za nacizam pripisivalo 'njemačkoj kulturi' uz čiji je jezik i poeziju bila duboko vezana. Totalitarni elementi bili su prisutni u Europi kao cjelini' (Baehr, 2000: 7). Nadalje ona tvrdi da '*das 'Deutsche Problem' ist kein Deutsches Problem'* i da je potpuno 'apsurdno objašnjavati nacizam posebnim njemačkim karakterom ili tradicijom'. Prema njezinu mišljenju, bilo bi puno bolje kada bi ljudi razumjeli da je ključna karakteristika nacizma bilo vrlo opasno 'radikalno negiranje tradicije'. Suprotno tomu, njezin učitelj i mentor Karl Jaspers priznao je da u njemačkoj baštini postoji nešto moćno i prijeteće što na neki način predstavlja njihovu moralnu korupciju (vidi Merlio, 2007: 254).

Kedourie, s druge strane, nastoji dokazati da će nacionalizam na kraju dovesti do totalitarizma te da je 'nacionalizam antiindividualistički, despotski, rasistički i nasilan'. Njegov 'idealistički argument da je nacionalizam rezultat svjetske povijesne intelektualne greške: slučajan i loš splet

ideja, djelomično izveden od Kanta, raširen filozofskom nesposobnošću s katastrofalnim posljedicama' (O'Leary, 1997: 194) odbacio je 'jedan od posljednjih velikih srednjoeuropskih intelektualaca polihistora – Ernest Gellner – u svome poznatom 'lucidnom i briljantnom' (prema Financial Timesu) radu, nazvanom isto kao i Kedourieva knjiga – *Nationalism*.

Arendt, isto kao i Gellner, ne vidi direktnu, povijesnu vezu između nacionalizma i totalitarizma koji je 'novi fenomen', dotad neviđen te kojega je nemoguće opisati 'klasičnim političkim jezikom' (Lalović, 2004).

OKIDAČ SUKOBA – FRANCUSKA REVOLUCIJA

Nakon iznošenja nekih zanimljivih i zasigurno utjecajnih filozofskih debata i stajališta o nacionalizmu iznimno je važno, ako nije i očito, naglasiti da je svaki od predstavljenih mislioca, na svoj način, značajno utjecao na različite teorije o nacionalizmu. Osim toga, kao što je i predstavljeno, stajališta tih mislioca uvelike se razlikuju u mnogim aspektima. Ipak, jedan im je okidač zajednički kad govore o nacionalizmu – Francuska revolucija. Bez obzira koje stajalište zauzimali, Francuska je revolucija imala neizbježan utjecaj na gotovo svako promišljanje o nacionalizmu i njegovu rađanju. Prema tome vrijedno je istaknuti različita gledišta o Francuskoj revoluciji kako bismo uvidjeli širu sliku sukoba oko nacionalizma.

'Nisam siguran jesam li prvi puta pročitao povijest Francuske revolucije te zime ili one sljedeće. Shvatio sam sa zaprepaštenjem da su principi demokracije, tada prividno u tako beznačajnoj i beznadnoj manjini svugdje (drugdje) u Europi, rođeni u Francuskoj trideset godina ranije, gdje su i postali vjerom Nacije' (Mill, 1999: 46). Acton s druge strane vjeruje da je Francuska revolucija bila pogreška koja je uništila 'stari suverenitet' francuske države kada je 'porijeklo zauzelo mjesto tradicije'. Nadalje on svoje stajalište o naciji (nacionalnosti) predstavlja govoreći da su Francuzi 'smatrani fizičkim produktom, etnološkom, a ne povijesnom jedinicom' te da je 'moderna teorija nacionalnosti nastala djelomično kao legitimna posljedica, a dijelom kao negativna reakcija' (Acton, 1948: 172–173). Kako kaže, upravo je Francuska revolucija 'prvi puta u povijesti' stvorila koncept 'apstraktne nacionalnosti' – tako da je 'ideja suvereniteta naroda, nekontroliranog prošlošću, rodila ideju nacionalnosti neovisne o političkome utjecaju povijesti' (Acton, 1948: 173). Njegova glavna kritika Francuske revolucije odnosi se na raskid revolucionara s tradicijom i starim institucijama ili, drugim riječima, sa 'starim režimom'. Suverenitet i nacionalnost predstavljaju dva koncepta nastala Francuskom revolucijom, za Actona oba 'jednako nepoželjna'. On zaključuje svoj esej tvrdnjom

da postoje ‘dvije sile koje su najveći neprijatelji građanskoj slobodi – apsolutna monarhija i revolucija’ (Acton, 1948: 195). Actonovo stajalište o Francuskoj revoluciji u potpunosti je suprotnosti s Renanovim, a uvelike se razlikuju i njihova stajališta o nacionalnosti. Renan tvrdi da je ‘slava Francuske što je Francuskom revolucijom proglašeno postojanje nacije same po sebi’, što je očito neprihvatljivo za Actona (Renan, 1996: 68). U velikom dijelu svoje kritike Francuske revolucije Acton je pod utjecajem filozofije Edmunda Burkea. Međutim glavna razlika između njih dvojice počiva na činjenici da Burke Revoluciju samu po sebi ne smatra ‘neprijateljem’. Na primjer, Burke brani Slavnu revoluciju iz 1689. za razliku od Francuske revolucije iz 1789. godine, tvrdeći da Britanci nisu propitivali svoju ustavnu tradiciju, nego su je potvrdili i utemeljili ponovno nakon Revolucije. S druge strane Francuzi su svjesno prekinuli i uništili svoju staru pravnu tradiciju. Međutim Burkeove argumente razmotrio je i kritizirao poznati francuski mislioc Alexis de Tocqueville u svojoj knjizi Stari režim i revolucija (*Old regime and the revolution*). Tocqueville Francusku revoluciju (barem njezinu ranu fazu 1789.) vidi kao Revoluciju slobode, s obzirom na to da se narod borio protiv despotizma. Njegov koncept revolucije prvi je od svih političkih koncepata zato što do revolucija, po njemu, dolazi u trenutku u povijesti kad se stare političke institucije pokušavaju oduprijeti neizbježnomu demokratskom pokretu (vidi Tocqueville, 1994: 273–275). Kao što je spomenuto u prethodnome poglavlju, Kedourie prikazuje rađanje nacionalizma kroz četiri koraka, a Francuska revolucija predstavlja prvi od njih.

Kedourieovo stajalište o Francuskoj revoluciji slično je Actonovu. Oponirajući revoluciji, on tvrdi da ‘ako građani neke države više ne podržavaju političko uređenje svojega društva, imaju pravo i moć zamijeniti ga drugim, više zadovoljavajućim’ (Kedourie, 1986: 12). Iako je po njemu Njemačka a ne Francuska ‘domovina’ nacionalizma, Kedourie smatra Francusku revoluciju djelomično odgovornom za stvaranje nacionalizma zato što su ‘pod njezinim utjecajem doktrine poput nacionalizma razvijene i usavršene’ (Kedourie, 1986: 19). Kedouriev veliki sukob s Kantom (među nekim drugima) u samome je shvaćanju uloge Francuske revolucije – za Immanuela Kanta Revolucije je bila ‘prekretnica u ljudskoj povijesti’ dok je za Kedouriea, zbog Revolucije, ‘terorizam postao znakom čistoće’ (Kedourie, 1986: 18). Zanimljivo je spomenuti da, iako se gledišta o nacionalizmu Kedouriea i Arendt uvelike razlikuju, postoji sličnost u njihovim uvidima o Francuskoj revoluciji.

U knjizi O revoluciji (*On Revolution*) H. Arendt piše o pravima čovjeka u Francuskoj revoluciji kao o ‘artikulaciji apsolutnoga koja je dovela do

Terora jer je ciljala na trenutno rješenje političkoga i društvenoga problema. Apsolutni zahtjevi ne ostavljaju mjesta raspravama koje su dio pluralističkih demokracija' (vidi Arendt, 1990). Drugim riječima, 'početna točka revolucije u Francuskoj bila je sloboda – sloboda apstraktno shvaćene nacije i apstraktno shvaćenoga čovjeka'. Arendt naglašava činjenicu da se stvarnost uvelike razlikovala od izvorne ideje. Ona 'ističe da Francuzi nisu započeli revoluciju da bi postigli ostvarenje nacionalnoga suvereniteta, nego da bi pobjegli od siromaštva. Ideal Revolucije bila je sloboda, no stvarni cilj bila je sreća naroda' (Kurelić, 2003: 104).

Svi gore navedeni vrijedni uvidi mogli bi pokrenuti cijeli set debata i pitanja o nacionalizmu u budućnosti. Prema tome čini se kako debate nacija-država nasuprot multinacionalnim entitetima, asimilacija nasuprot akulturaciji, liberalizam nasuprot multikulturalizmu, nacionalizam nasuprot internacionalizmu i druge ostaju otvorenima. Na kraju, bez pretenzija na konačni zaključak, možemo samo reći – ili 'dječja bolest' (Albert Einstein) ili 'lijek' za probleme države – nacionalizam je bio i ostat će popularna tema rasprava u filozofiji i u svakodnevnome životu.

LITERATURA

- ACTON, J. E. D. (1948.) *Essays on Freedom and Power*. Boston: The Beacon Press
- ARENDT, H. (1990.) *On Revolution*. London: Penguin books
- ARENDT, H. (1979.) *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harvest Book
- ARENDT, H. (1945.) 'Imperialism, nationalism and chauvinism'. *The review of Politics* 7(4): 441–461.
- BAEHR, P. (UR.) (2000.) *Portable Hannah Arendt*. London: Penguin Books
- KAIN, P. (2004.) 'Self-legislation in Kant's Moral Philosophy' *Archiv für Geschichte der Philosophie* 86: 257–306.
- KEDOURIE, E. (1986.) *Nationalism*. London: Hutchinson University Library
- KURELIĆ, Z. (2006.) 'What Can We Learn from Lord Acton's Criticism of Mill's Concept of Nationality?' *Politička misao* 43(5): 19–27.
- KURELIĆ, Z. (2003.) 'With or Without the General Will'. *Politička misao* 40(5): 100–109
- LAKOFF, S. (2000.) 'Nationalism and Democracy'. *Politička misao* 37(1): 56–83.
- LALOVIĆ, D. (2005.) 'Sovereign state: fundamental legal-political project of modernity (2)' *Politička misao* 42(3): 27–38.
- MASSEY, H. J. (1969.) 'Lord Acton's Theory of Nationality'. *The Review of Politics* 31(4): 495–508.
- MERLIO, G. (2007.) 'Hannah Arendt i poratna Njemačka' *Anali Hrvatskog politološkog društva* 4(1): 251–264.
- MILL, J. S. (2004.) *Utilitarianism, Liberty & Representative Government*. Maryland: Wildside press
- MILL, J. S. (1999.) *Autobiography*. New York: P.F. Collier & Son
- MILL, J. S. (1988.) *Utilitarianism, On Liberty, Considerations on Representative Government*. London: J. M. Dent and Sons

- MORIWAKE, D. 'Arendt's Discussion of Nationalisms: Its Characteristic, Logic and Concept' URL: http://subsite.icu.ac.jp/ssri/Publications/SummaryFolder/J54Summaries/058Nationalismsum_Eng.pdf (4.3.2010)
- O'LEARY, B. (1997.), 'On the Nature of Nationalism: An Appraisal of Ernest Gellner's Writings on Nationalism' Cambridge University Press, URL: http://www.polisci.upenn.edu/ppec/PPEC%20People/Brendan%20O'Leary/publications/Journal%20Articles/Oleary_BJPS_Appraisal_Gellner.pdf (10.5.2010.)
- RENAN, E. (1996.) 'What is a Nation?' U: Eley, Geoff i Suny, Ronald Grigor (ur.): *Becoming National: A Reader*. New York – Oxford: Oxford University Press. Str. 41–55
- SAVICH, C. K. 'Nationalism and War: Nationalism: Origins and Historical Evolution' URL: <http://www.maknews.com/html/articles/savich/nationalism.pdf> (8.5.2010.)
- DE TOCQUEVILLE, A. (1994.) *The Old Regime and the French Revolution*. New York: Doubleday
- ŽIŽEK, S. 'Situacija je katastrofalna, ali nije ozbiljna' Konferencija Subversive Film Festivala. Zagreb, 17.5.2011.

ABSTRACT

First part of the article deals with the concept of nationalism viewed by early, XIX century liberal nationalists. Main points on concept of nationality from the two contemporaries, English John Stuart Mill and French Ernst Renan, will be presented. In the second part, Elie Kedourie's understanding of nationalism through four steps is questioned and analyzed. Third part deals with main disagreements/debates on nationalism; one from XIX century – John Stuart Mill vs Lord Acton and the other is XX century dissent whose main actors are Kedourie and Hannah Arendt. Last part aims to show (dis)agreements upon the role of the French Revolution in creation of nationalism among all presented philosophers as a certain trigger that every one pulls when perceiving nationalism.

KEYWORDS

Elie Kedourie, Ernst Renan, French Revolution, Hannah Arendt, Lord Acton, John Stuart Mill, multinational state, nation, nationalism